

GENERATIV SUN'IIY INTELLEKT ASOSIDA TA'LIMDA BAHOLASH TIZIMINI TRANSFORMATSIYA QILISH: AN'ANAVIY YONDASHUVLARDAN RAQAMLI BAHOLASHGA O'TISH

T.A. Xo'jakulov¹,

e-mail: mehr_toj@mail.ru

Y.D.Majidova²

e-mail: doniyorovna990@gmail.com

N.I.Roziqova³

e-mail: roziqovanozli@gmail.com

Toshkent Amaliy fanlar universiteti, "Kompyuter injiniringi" kafedrası t.f.f.d (PhD), dotsent¹

Toshkent Amaliy Fanlar universiteti "Kompyuter injiniringi" kafedrası o'qituvchisi²

Toshkent Amaliy Fanlar universiteti talabasi³

Annotatsiya

Mazkur tezis O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi an'anaviy baholash modelini generativ sun'iy intellekt (GenAI) texnologiyalari asosida transformatsiya qilish imkoniyatlari va xavflarini tahlil qiladi. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida mustahkamlangan joriy baholash tizimi (JN 40 + ON 30 + YN 30 = 100 ball) va kredit-modul tizimi bilan GenAI asosidagi avtomatlashtirilgan, formatif hamda summativ baholash modellarining uyg'unligi ko'rib chiqiladi. Xalqaro tajriba va mahalliy shart-sharoitlar qiyoslanib, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: generativ AI, baholash transformatsiyasi, formatif baholash, summativ baholash, avtomatlashtirilgan tekshirish, akademik halollik, kredit-modul tizimi, O'zbekiston oliy ta'limi.

Abstract

This thesis analyzes the opportunities and risks of transforming the traditional assessment model in the higher education system of Uzbekistan through generative artificial intelligence (GenAI) technologies. The study examines the integration of the current assessment system established in the legislation of the Republic of Uzbekistan (Current Assessment 40 + Interim Assessment 30 + Final Assessment 30 = 100 points) and the credit-module system with GenAI-based automated, formative, and summative assessment models. By comparing international experience with local conditions, practical recommendations are developed for higher education institutions in Uzbekistan.

Keywords: generative AI, assessment transformation, formative assessment, summative assessment, automated evaluation, academic integrity, credit-module system, higher education in Uzbekistan.

Dolzarbligi va muammoning qo'yilishi

Baholash ta'limning yuragida yotadi: u o'quvchi nimalarga erishganini o'lchaydi, o'qituvchi pedagogik samaradorligini aniqlaydi, muassasa esa sifat ko'rsatkichlarini belgilaydi. Biroq generativ sun'iy intellekt (GenAI) texnologiyalari, xususan ChatGPT, Claude va Gemini kabi yirik til modellari 2022–2025 yillar orasida mavjud baholash tizimining poydevorini larzaga keltirdi.

Muammo ikki qirrali: birinchidan, GenAI o'qituvchining baholash yukini kamaytirish, tezkor fikr-mulohaza berish va ob'ektivlikni oshirish imkonini beradi; ikkinchidan, talabalar tomonidan AIdan noqonuniy foydalanish an'anaviy yozma topshiriqlarni deyarli ma'nosiz qilib

qo'yadi. Bu ikki tendensiya O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari oldiga zudlik bilan yechilishi kerak bo'lgan strategik savol qo'yadi: joriy baholash tizimini qanday transformatsiya qilish lozim?

O'zbekistonda oliy ta'lim qamrovi 2017-yildagi 9 foizdan 2024-yilga kelib 42 foizga yetdi, oliygohlar soni esa 77 tadan 212 taga ko'tarildi. Bunday tezkor o'sish sharoitida baholash tizimini zamonaviylashtirish nafaqat pedagogik, balki boshqaruv va siyosat darajasidagi masala bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini baholash tizimi 2018-yil 26-sentabrda ro'yxat raqami 3069 bilan tasdiqlangan Nizomga asoslanadi. Mazkur hujjat 2024-yil 12-dekabrda 464-son buyruq bilan yangi tahrirda qayta tasdiqlangan. Talabalarning bilimi quyidagi mezonlar asosida:

talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda — 5 (a'lo) baho;

talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda — 4 (yaxshi) baho;

talaba olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda — 3 (qoniqarli) baho;

talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda — 2 (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi.

Nazorat turlarini o'tkazish bo'yicha tuzilgan topshiriqlarning mazmuni talabaning o'zlashtirishini xolis (obyektiv) va aniq baholash imkoniyatini berishi shart.

Amaldagi tizim bir qator ijobiy xususiyatlarga ega. O'qituvchining o'zi o'qitib o'zi baholash amaliyoti 2018-yildan bekor qilingan, buning o'rniga komissiyaviy baholash tatbiq etilgan. Kredit-modul tizimida talabaning mustaqil ishlash ulushi bakalavriatda 50–60 foizni tashkil etishi belgilangan. Reyting asosida GPA tizimi joriy etilgan, natijalar elektron tarzda yuritilishi ko'zda tutilgan.

Shu bilan birga, tizimda GenAI davrida yanada keskinlashgan bir qator tuzilmaviy zaifliklar mavjud:

- Yozma topshiriqlar ustunligi: JN va ON ning katta qismi uy vazifalari va yozma ishlarga tayanadi. GenAI esa matnni sekundlar ichida yaratib beradi, bu esa baholashning haqiqiylikini tubdan shubha ostiga qo'yadi.

- Ob'ektivlik muammosi: Turli o'qituvchilar bir xil topshiriqni turlicha baholashi holatlari mavjud. AI asosidagi baholash esa standart mezon bo'yicha izchil natija berishi mumkin.

- Vaqt sarfi: O'rtacha bir o'qituvchi 100 ta yozma ish uchun 40–60 soat sarflaydi. Bu muammo oliygohlar soni 212 taga yetgan sharoitda yanada keskinlashadi.

- AI plagiatini aniqlashning qiyinligi: Mavjud antiplagiat tizimlari AI tomonidan yaratilgan matnlarni an'anaviy plagiatdan farqlash imkoniga ega emas; xalqaro Turnitin tizimining ham xatolik darajasi 1 foizgacha etadi.

2024–2025 yillarda o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotlar GenAI ning baholash jarayoniga ta’sirini aniq raqamlar bilan tasdiqladi:

Ko‘rsatkich	Qiymat	O‘tgan yil	Manba
AI ishlatuvchi talabalar (UK)	92%	66% (2024)	HEPI, 2025
AI ni baholash topshiriqlarida qo‘llash	88%	53% (2024)	HEPI, 2025
AI matnni to‘g‘ridan-to‘g‘ri topshiriqda qo‘llash	18%	—	HEPI, 2025
Global AI foydalanuvchi talabalar	86%	—	DEC, 2025
AI topshiriqlarda aniqlangan ulush	11%	—	Turnitin, 200M ish
AI bilan bog‘liq intizom holatlari o‘ssishi	400%	—	Turnitin, 2024
AI baholash vaqtini qisqartirish	43%	—	Vittorini, 2025

Izoh: HEPI — Higher Education Policy Institute (UK);

DEC — Digital Education Council

Ilmiy tadqiqotlar shuni ham ko‘rsatdiki, GPTo1 modeli ochiq savollarga javoblarni baholashda inson ekspertlar bilan deyarli to‘liq mos keladi (Fleiss’ Kappa ko‘rsatkichi bo‘yicha “ajoyib moslik” darajasiga erishilgan). Bu GenAI ning baholashda ishlatilishi faqat xavf emas, balki real pedagogik imkoniyat ekanini ko‘rsatadi.

Formativ baholash — o‘quv jarayonida davomiy kuzatuv va fikr-mulohaza berish — GenAI ning eng kuchli tatbiq sohasi hisoblanadi. Bu yerda bir nechta aniq model mavjud:

- Tezkor sharhlovchi AI: Talaba mustaqil ishini topshiradi, AI baholash mezonini (rubrika) asosida 5 daqiqa ichida batafsil fikr-mulohaza, kuchli va zaif tomonlarni ko‘rsatib beradi. O‘qituvchi yakuniy baho qo‘yadi. Bu model O‘zbekistonda JN uchun eng mos keladi.

- Adaptiv test tizimi: AI talabaning bilim darajasiga moslashib, keyingi savolni dinamik tanlaydi. To‘g‘ri javob — qiyinroq savol, noto‘g‘ri — osonroq. Bunday tizimlar ON ni yanada ob‘ektiv o‘tkazishga yordam beradi.

- Portfolio tahlili: Talabaning semestr davomida yozgan barcha qoralamalarini AI kuzatib boradi, rivojlanish dinamikasini ko‘rsatadi va o‘qituvchiga summativ baho uchun asos tayyorlaydi.

Yechim (tadqiqot natijalari va takliflar)

An‘anaviy plagiat — boshqa muallifning matnini ko‘chirish — mavjud antiplagiat tizimlari orqali aniqlanadi. AI plagiat esa tubdan boshqacha: model yangi, original ko‘rinishdagi matn yaratadi, uni topish texnik jihatdan ancha qiyin.

O‘zbekistonda bu muammo qo‘shimcha o‘lchamlarga ega: OAK antiplagiat tizimi xalqaro bazalar bilan integratsiyasi zaif, AI tomonidan yaratilgan matnni an‘anaviy usullar bilan aniqlash hali yo‘lga qo‘yilmagan. Bu sharoitda faqat texnik aniqlash vositasiga tayanish yetarli emas.

Texnik qatlam: AI aniqlash vositalarini (Turnitin AI Detector, GPTZero va boshq.) antiplagiat tizimlarga qo‘shib ulash. Ammo bu vositalarning xatolik darajasi (1% soxta ijobiy) 212 ta oliygoh miqyosida katta ahamiyat kasb etishini hisobga olish zarur.

Pedagogik qatlam: AI orqali bajarib bo‘lmaydigan topshiriqlar loyihalash: mahalliy voqea-hodisalarga asoslangan tahlil, shaxsiy tajribaga yo‘naltirilgan aks ettirish, og‘zaki mudofaa, bosqichli taqdimot.

- Har bir universitetda AI foydalanish bo‘yicha aniq qoidalar ishlab chiqilishi: nimalarga ruxsat, nimalarga taqiq, AI ishlatilganda qanday oshkor qilish talabi qo‘yilishi lozim.

- Talabalar ongida AI ning oquv jarayonidagi etik me‘yorlarini shakllantirish. Bu faqat taqiq bilan emas, balki AI savodxonligini o‘rgatish orqali amalga oshiriladi.

- Har bir fan bo‘yicha AI ni o‘qituvchi bilan birga foydalana oladigan aniq baholash mezonlari (rubrikalar) ishlab chiqilsin.

- Har qanday yozma topshiriq uchun 5–10 daqiqalik og‘zaki izohlash talabi qo‘shilishi AI plagiatni sezilarli darajada kamaytiradi.

- AI asosidagi baholash vositalaridan foydalanish bo‘yicha malaka oshirish kurslari tashkil etilsin.

- O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy voqeliklariga asoslangan, mahalliy ma‘lumotlar bilan ishlashni talab qiluvchi topshiriqlar berish. GenAI ularga javob berishda qiynaladi.

- Faqat yakuniy natijani emas, balki topshiriq ustida ishlash bosqichlarini ham baholash. AI yordamida faqat yakuniy matn taqdim etilishi mumkin, ammo qoralamalar ketma-ketligi soxtalashtirilishi qiyin.

Xulosa

O‘zbekiston oliy ta‘limidagi an‘anaviy baholash tizimi — $JN\ 35 + ON\ 15 + YN\ 50 = 100$ ball — o‘z vaqtida zamonga mos model edi. Biroq generativ sun‘iy intellekt bu tizimning asosi bo‘lgan yozma topshiriqlarga nisbatan qarashlarga tubdan o‘zgartirish kiritdi. Talabalarining 88 foizi baholash topshiriqlarida AI ishlatayotgan va 200 million topshiriqning 11 foizida AI izlari aniqlangan xalqaro muhitda O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalari noaniqlik zonasida qolishi mumkin emas.

Muammoning yechimi baholashni bekor qilish yoki AI ni taqiqlashda emas. Yechim — baholash tizimini transformatsiya qilishda: yozma topshiriqlarni og‘zaki himoya bilan uyg‘unlashtirish, adaptiv va formativ baholashni kengaytirish, AI ni o‘qituvchiga yordamchi vosita sifatida integratsiya qilish, hamda akademik halollikni ta‘minlashning ko‘p qatlamli mexanizmini shakllantirish.

O‘zbekiston uchun bu transformatsiya “O‘zbekiston — 2030” strategiyasining ta‘lim sifati bo‘yicha maqsadli ko‘rsatkichlariga erishishning zaruriy sharti hamdir. Oliy ta‘lim qamrovi 42 foizga yetgan mamlakatda baholashning adalati va ishonchliligi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy adolat masalasiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2018-yil 26-sentabrdagi 3069-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan “Oliy ta‘lim tashkilotlarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi to‘g‘risidagi Nizom” (2024-yil 12-dekabrdagi 464-son buyruq bilan yangi tahrirda). lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 824-son Qarori. “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida. lex.uz
4. Freeman, J. (2025). Student Generative AI Survey 2025. HEPI Policy Note 61. Higher Education Policy Institute (UK).
5. Digital Education Council (2025). Global AI Faculty Survey 2025. digitaleducationcouncil.com
6. Turnitin (2024). AI Writing Detection Report: Analysis of 200+ Million Assignments. turnitin.com
7. El Khoury, E. (2025). Two Years of Generative Artificial Intelligence in Higher Education: The Seven Waves of Assessment and GenAI. *The Assessment Review*, 6(1).
8. Pecuchova, M., & Drlik, M. (2025). Automated Grading of Open-Ended Questions in Higher Education Using GenAI Models. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*. Springer Nature.
9. Wetzler, M. et al. (2024). AI-assisted grading: Bias in evaluating complex responses. *Studies in Educational Technology*.
10. Vittorini, P. et al. (2021). A system integrating formative and summative assessment modes. *Computers & Education*.
11. Tahmazov, A. (2025). “Plagiat qilish foydasiz bo‘lishi kerak”: xalqaro ekspert OAK haqida. [Anhor.uz](https://anhor.uz), 21 avgust 2025.